

Krawiec, Adam

„Sexualität im Mittelalter. Eine Kulturstudie anhand von Bußbüchern des 6. bis 12. Jahrhunderts”, Hubertus Lutterbach, Köln 1999 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 91/4, 591-593

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Pomimo rozmaitych zastrzeżeń nie ulega wątpliwości, że otrzymaliśmy dzieło bardzo wartościowe, o istotnym znaczeniu dla poznania dziejów gospodarczych ziem czeskich oraz niektórych aspektów historii politycznej. Dla polskich historyków książka ta może mieć wartość choćby jako podstawa do porównań z rozwojem ziem polskich, gdyż pozwala dostrzec zarówno istotne różnice, jak też niektóre podobieństwa.

Jerzy Tomaszewski
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Hubertus Lutterbach, *Sexualität im Mittelalter. Eine Kulturstudie anhand von Bußbüchern des 6. bis 12. Jahrhunderts*, „Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte”, Heft 43, Böhlau Verlag, Köln 1999, s. X, 302.

Studia nad wczesnośredniowiecznymi księgami pokutnymi należą do „klasyki” historiografii seksualności średniowiecznej. Tematyki tej dotyczyła m.in. pionierska rozprawa Petera Browe „Beiträge zur Sexualethik des Mittelalters”, opublikowana w roku 1932. W roku 1979 Linda Margaret Spear przedstawiła dysertację „The Treatment of Sexual Sin in the Irish Latin Penitential Literature” (nie opublikowaną). Trzy lata później ukazały się dwie istotne prace, których autorzy zajęli się znaczeniem penitencjałów dla wykształcenia się i rozwoju średniowiecznej etyki seksualnej: „Un temps pour embrasser. Aux origines de la morale sexuelle occidentale (VIe–XIe siècle)” Jeana-Louisa Flandrina oraz „Sex and the Penitentials. The Development of a Sexual Code 550 — 1150” Pierre’a Payera. Do tego nurtu badawczego nawiązuje również najnowsza, opublikowana w ubiegłym roku w cyklu „Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte” praca Hubertusa Lutterbacha.

Autor pracuje na Uniwersytecie Wilhelma w Münster. Od kilku lat bada zagadnienia związane z dziejami myśli kościelnej wczesnego średniowiecza. Opublikował m.in. prace na temat procedury przyjmowania nowych członków zakonów we wczesnym średniowieczu, przepisów na temat pożywienia oraz postów w księgach pokutnych. Jest też autorem kilku prac, związanych z historią seksualności średniowiecznej, np. na temat zachowań homoseksualnych lub sytuacji prawnej synów duchownych. Bierze udział w realizacji projektu badawczego „Gezähle Frömmigkeit”, zajmującego się funkcjonowaniem piśmiennictwa religijnego we wczesnym średniowieczu. Omawiana monografia jest jednym z efektów tego projektu.

Tytuł „Seksualność w średniowieczu” jest nieco mylący. Sugeruje bowiem, że uczony podjął próbę syntetycznego przedstawienia całości zagadnień, związanych ze średniowiecznymi poglądami na tę dziedzinę życia. W rzeczywistości skoncentrował się na analizie wspomnianego wyżej zagadnienia, co zresztą sprecyzował w podtytule („Studium kulturowe na podstawie ksiąg pokutnych od VI do XII wieku”). Celem pracy jest przedstawienie źródeł średniowiecznej etyki seksualnej, co w pewnym stopniu może tłumaczyć ogólnikowy tytuł.

Praca została podzielona na cztery rozdziały. Pierwszy jest poświęcony nurtom, które wywarły wpływ na etykę seksualną wczesnego średniowiecza. Pod tym pojęciem badacz rozumie etykę seksualną Starego i Nowego Testamentu, antycznego Rzymu oraz wczesnego chrześcijaństwa. Kolejny, zajmujący około połowy objętości, dotyczy zagadnień seksualnych w penitencjałach. W następnej kolejności Lutterbach omówił zagadnienia seksualne we frankijskim ustawodawstwie synodalnym oraz koncepcje etyczne Piotra Abelarda. Frankijskie statuty synodalne i kapitułarze interesują uczonego jako przykład wykorzystania wypracowanej przez autorów penitencjałów etyki w praktyce. Poglądy Abelarda wydają się odbiegać od głównego nurtu zagadnień poruszanych w pracy, jednak zdaniem autora wiążą się z nim na zasadzie przeciwieństwa, jako pierwsza średniowieczna próba przejścia od idei czystości rytualnej do „etyki odpowiedzialności” (*Verantwortungsethik*). Ostatni rozdział („Die geschichtsmächtige Kraft der *pollutio* als Herausforderung für die interdisziplinäre Forschung”) ma charakter wyraźnie polemiczny. Lutterbach ustosunkował się w nim do różnych poglądów na rolę seksualności w historii

chrześcijaństwa, jakie spotkać można we współczesnej literaturze naukowej i pseudonaukowej. Z przeglądu tego widać, jak zagadnienia dotyczące czasów odległych są wykorzystywane do doraźnych celów publicystycznych we współczesnych sporach np. o celibat duchownych lub kapłaństwo kobiet. Autor, z czym w pełni należy się zgodzić, dystansuje się od takich praktyk jako niezgodnych z zasadami naukowego obiektywizmu.

Jednym z zarzutów Lutterbacha wobec jego poprzedników, zwłaszcza Payera, jest ograniczenie podstawy źródłowej do kilkunastu wybranych penitencjałów. On sam starał się natomiast maksymalnie poszerzyć tę podstawę, opierając się jednak wyłącznie na księgach pokutnych wydanych drukiem. We wstępie, za Cyrille Vogelem, podzielił je na pięć generacji, obejmujących okres od V do połowy XII w. Niemiecki badacz zarzuca też innym uczonym, że ograniczają się do prostego omówienia przepisów z wybranych penitencjałów, bez zbadania ich rozwoju oraz wyjaśnienia rządzącej nimi logiki (*er [Payer] anhand einiger ausgewählter Bußbücher einen Überblick über die wichtigsten Sexualvorschriften gibt und deren Rezeption in kirchenrechtlichen Normenkatalogen des 10., 11. und 12. Jahrhunderts verfolgt. Dabei ordnet er diese Vorschriften allerdings weder entwicklungs-geschichtlich ein noch entschlüsselt er die ihnen zugrundeliegenden „Logiken“* — s. 1). W istocie historycy mają trudności z wyjaśnieniem genezy zawartych w penitencjałach przepisów. Dotyczy to zwłaszcza przepisów sprzecznych z tzw. „zdrowym rozsądkiem”, np. pokuty wymierzonej kobietom menstruującym. Nawet w innych wypadkach tłumaczenie, o ile w ogóle ma miejsce, sprowadza się z reguły do powtarzania frazesów o chęci sprawowania przez Kościół jak najściślejszej kontroli nad wiernymi. Zaprezentowana przez Lutterbacha koncepcja stanowi w tej dziedzinie znaczący krok naprzód.

W dziedzinie rozszyfrowywania wewnętrznej logiki penitencjałów zasługi omawianej pracy są niezaprzeczalne. Nieco gorzej wygląda to w kwestii badania historii ich rozwoju. Autor przyjął w obrębie poszczególnych rozdziałów układ rzeczowy — podrozdziały poświęcone są kolejnym zagadnieniom. Takie rozwiązanie jest niewątpliwie korzystne z punktu widzenia przejrzystości pracy. W większości przypadków autor zrezygnował jednak z ujęcia diachronicznego, ograniczając się do wymienienia poszczególnych przepisów oraz próby ogólnego wyjaśnienia ich genezy.

Lutterbach widzi źródła średniowiecznej moralności seksualnej w przełomie, do którego doszło w etyce chrześcijańskiej we wczesnym średniowieczu. Określa go mianem *Rearchaisierung des Denkens* — [re]archaizacja [sposobu] myślenia chrześcijan. Uwidoczniała się ona głównie w zmianie sposobu rozumienia występującego często w Nowym Testamencie pojęcia czystości. We wczesnym chrześcijaństwie interpretowano je w kategoriach etycznych, jako „czystość serca”. Później powrócono do bardziej archaicznej koncepcji czystości rytualnej (*Kultreinheit*). Efektem było m.in. przywrócenie obowiązywania rozumianych dosłownie starotestamentowych przepisów, dotyczących rytualnej czystości i nieczystości, zwłaszcza tzw. „prawa świętości” z Księgi Kapłańskiej.

Koncepcja rytualnej nieczystości zakłada, że pewne czynności „same z siebie”, abstrahując od ich intencjonalności, powodują skalanie człowieka. Uniemożliwia ono obcowanie z bóstwem i wywołuje jego gniew. Nieuniknioną konsekwencją obowiązywania w określonej społeczności etyki, opartej na idei rytualnej czystości jest, zdaniem religioznawców, tabuizacja określonych zachowań. Szczególnie rozległa sfera tabu obejmuje zwykle zagadnienia związane z seksualnością. Skalanie było powodowane również na skutek kontaktu z pewnymi rzeczami. Lutterbach wymienia wśród nich zwłaszcza krew menstruacyjną, spernę, kał i urynę. Podkreśla, że w opartym na idei rytualnej nieczystości systemie etycznym należy szukać źródeł karaniania przez władzę świecką określonych zachowań seksualnych, takich jak cudzołóstwo lub stosunki homoseksualne. Był to mianowicie sposób na zapobieganie wymierzonej przez rozgniewanego Boga karze mogącej dotknąć całe państwo i poddanych władcy.

Warto podkreślić, że Lutterbach nie jest twórcą całej koncepcji wczesnośredniowiecznego przełomu w etyce chrześcijańskiej. Jest ona znana od dłuższego czasu (można tu wymienić np. prace Paula Ricoera). Zaslugą autora omawianej pracy jest potraktowanie jej po raz pierwszy jako decydującego czynnika w wyjaśnianiu przemian doktryny seksualnej zachodniego chrześcijaństwa u progu wieków średnich.

Zaletą przedstawionej przez Lutterbacha koncepcji jest również to, że bodaj po raz pierwszy spójnie tłumaczy ona pewne przepisy penitencjałów, wobec których wcześniejsi badacze stawali bezradni z racji ich (patrzac z naszego punktu widzenia) absurdalności. Chodzi tu o wspomniane wyżej postanowienia nakładające pokuty za czyny dokonujące się bez udziału woli człowieka: menstruację kobiety (lub za przyjmowanie komunii podczas menstruacji), nocne wytryski nasienia lub pokuty dla ofiar gwałtu. Otóż w myśl idei kulturowej czystości/nieczystości, po każdym przypadku skalania przez kontakt z „nieczystymi” przedmiotami (w tym wypadku krwią menstruacyjną i sperną), nawet niezawinionym, musi nastąpić oczyszczenie — pokuta. Traktowanie

pokuty w kategoriach aktu rytualnego oczyszczenia tłumaczy zresztą najbardziej charakterystyczną cechą penitencjałów: arbitralne ustalanie wysokości pokuty za poszczególne kategorie grzechów, bez uwzględniania partykularnych okoliczności ich popełnienia.

Lutterbach wymienia też inne skutki powrotu do idei kultowej czystości. Jednym z nich było wprowadzenie obowiązkowego celibatu duchownych. Współżycie seksualne duchownego, nawet z własną żoną, powodowało bowiem jego kultowe skalanie, a przez to czyniło go niegodnym odprawiania mszy. Z ideą rytualnej czystości autor wiąże również rozszerzenie we wczesnym średniowieczu kręgu osób objętych zakazem małżeństwa z powodu kazirodztwa (*incestus*). W tytule jednego z podrozdziałów określił nawet dotyczące incestu przepisy synodalne mianem „torujących drogę” dla idei rytualnej czystości (*Inzest-Verbote als Wegbereiter für die Idee der kultischen Reinheit*). Niestety, wywody autora są w tej kwestii stosunkowo niejasne. Głównym argumentem zdają się być etymologiczne wywody autorów wczesnośredniowiecznych z Izydorem z Sewilli na czele, wyprowadzających słowo *incesti* — „kazirodcy” od *incasti* — „nieczyści” (np.: *Vocati incesti quasi incasti — paenitentiale Pseudo-Gregorii*; s. 166–167).

Podsumowując, można stwierdzić, że praca Hubertusa Lutterbacha, mimo pewnych zastrzeżeń, do których można zaliczyć też przesadny redukcjonizm — sprowadzanie całego złożonego kompleksu zagadnień do działania jednego, określonego czynnika, stanowi cenny wkład w badania nad dziejami seksualności. Jej znaczenie nie ogranicza się tylko do historii wczesnego średniowiecza, ale dotyczy całego chrześcijaństwa. Z tego względu należy uznać ukazanie się omawianej książki za jedno z ważniejszych wydarzeń w tej dziedzinie w ostatnich latach.

Adam Krawiec
Uniwersytet im. A. Mickiewicza
Instytut Historii

Jarosław D u d e k, „*Cała ziemia dyrracheńska*” pod panowaniem bizantyńskim w latach 1005–1205, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. T. Kotarbińskiego, Zielona Góra 1999, s. 195.

Praca Jarosława D u d k a stanowi próbę ukazania roli ziemi dyrracheńskiej w stosunkach Cesarstwa Bizantyńskiego ze Słowianami, Normanami, uczestnikami wypraw krzyżowych, jak również jej miejsca w życiu wewnętrznym Imperium w latach 1005–1205. Obejmowała ona w szczytowym momencie swego terytorialnego rozwoju (2. połowa XI w.) część Apulii, dzisiejszą Albanię i zachodnią Macedonię. Na jej obszarze funkcjonowało kilkanaście mniejszych struktur administracyjnych (tzw. małe temy i *pertinentia*). Ze względu na swe geograficzne położenie stanowiła bazę do akcji przeciw Słowianom (Serbom, Bułgarom), była również obiektem ataków Normanów italskich i sycylijskich; tędy przechodzili uczestnicy wypraw krzyżowych.

Książka podzielona została na pięć rozdziałów: Pierwszy z nich: „Ziemia dyrracheńska wobec zagrożenia serbskiego w latach 1005–1205” (s. 15–43), poświęcony został roli Dyrrachion w stosunkach Bizancjum z Serbami. Autor wskazuje, że namiestnik Dyrrachion odgrywał szczególnie ważną rolę w zwalczaniu niepodległościowych dążeń władców serbskich (Duklji–Zety, Raszki) do 1. połowy XII. W 2. połowie XII w. aktywność namiestników dyrracheńskich w akcjach przeciw władcom serbskim zamiera. Z jednej strony spowodowane było to uniezależnieniem się Serbii za Stefana Nemanii od Bizancjum i zwiększeniem potencjału militarnego Serbów, co spowodowało, że wszelkie działania przeciw niemu wymagały zdecydowanie większych sił wojskowych niż te, którymi dysponował namiestnik, a z drugiej strony postępującym od lat osiemdziesiątych rozkładem administracji prowincjonalnej. W rozdziale II: „Ziemia dyrracheńska wobec Normanów i krzyżowców w latach 1005–1205” (s. 44–82) autor przedstawia Dyrrachion jako bazę wypadową dla wojsk bizantyńskich podejmujących działania w południowej Italii i punkt oporu przeciw inwazjom normańskim. Na namiestnikach dyrracheńskich